

7 – лекция: **Ж.Аймауытұлы және қазақ драматургиясы**
20 ғасыр басындағы қазақ драматургиясы
Ж.Аймауытов шығармашылығы

Жүсіпбектің сан салалы шығармашылық мұрасының салмақты жағының бірі — оның драматургиясы. Ол қазақ әдебиетінде төңкеріс қарсаңында ғана туа бастаған осы жанрдың да негізін салушылардың қатарында аталады. Сонымен қатар Жүсіпбек — қазақтың ұлттық театр өнерінің де бастауында тұрған адам. Қазақ даласында алғашқы ойын-сауық үйірмелерін ұйымдастырып, оған өзі жазған пьесаларына өзі режиссерлық жасап, сахнаға қоюшылардың алдыңғы легінде де Жүсіпбектің аты бар. Бұл жөнінде профессор Б.Құндақбаев өзінің «Жүсіпбек Аймауытов және театр өнері» атты мақаласында кеңінен қамтып айтқан. Ол ұлттық сахна өнерінің алғашқы үлгілері жайлы материалдар жинау үстінде Семейде Аймауытовтың қатысуымен қойылған спектакльдер тарихымен танысқанда, «оның тәй-тәй басып дүниеге келуі Жүсіпбек Аймауытов есімімен тығыз байланысты болып шықты», — деп жазды.

Жүсіпбектің драмалық шығармалар жазуына да оның өнер сүйгіштігі айрықша әсер еткен. Ол жасынан ел ішіндегі ойын-сауық кештеріне қатысып, домбыра тартып, жақсы ән салған. Осы табиғи өнерін Жүсіпбек оқып жүрген кездерінде жалғастырып дамыта түскен.

Семейде ол драмалық, сахналық кештерге қатысып, ұлттық мәдени ойын-сауықтың ұйытқысы болған. Ол 1914 жылы Абайдың қайтыс болуының он жылдығына арналған кешке қатысқан. 1915 жылы сол қалада «Біржан мен Сара» спектаклін сахнаға лайықтап қойып, онда Біржанның рөлін ойнаған. 20-жылдардың бас кезінде Семейде «Ес-Аймақ» атты театр группасы ұйымдасқанда да Жүсіпбек соның басы-қасында болып, спектакльдер қойған. 1922 жылы «Еңлік— Кебектің» қайта жазылған нұсқасы да сол кісінің қоюымен сахнаға шыққан. 1925 жылы Қазақ Автономиялық республикасының бес жылдығына арнап ол Қызылордада өзінің «Ел қорғаны» пьесасын сахнаға шығарған. 1926 жылы тұңғыш қазақ театры ашылып, соған елге таныс халық таланттарын шақырғанда, солардың ішінде Ж.Аймауытовтың да ісімі болған («Еңбекші қазақ», Іб-қаңтар, 1926). Бірақ ол Шымкентте педагогикалық техникумға директор болуына байланысты келісім бермеді. Соған қарамастан Жүсіпбек театр ұйымдасқан тұста Қызылордада болып, театр жұмысын жандандыруға араласқан, жаңа спектакльдер жасаған. Кейін сол театр сахнасында өзінің «Шернияз» атты пьесасын қойған.

Жазушы өзі: «1916 жылғы қазақтан жұмысшы алудың артынан пьеса жаза бастадым. Алғаш жазған 5 перделі пьесам (Нұрғали Құлжанов ұнатпаған соң) жарыққа шықпады, оған жалғас «Рәбиға», «Жебір болыс» («Мансапқорлар»), «Қанапия—Шәрбану» 1916-1917 жылғы жазған пьесаларым, кейін түзетіп баспаға бердім» — дейді. Бұл — оның пьеса жазумен төңкерістен бұрын-ақ шұғылданғанын растайды. Ол кезде Жүсіпбек пьесалары қолжазба күйінде тарап, көркемөнер үйірмелерінде қойылған. «Қанапия-Шәрбану» пьесасының кітап болып шыққан нұсқасына (1926) жазған кіріспеде жазушы «Бұл драма 1917 жылы жазылған еді. Семейде және басқа қалаларда бірлі-жарымды ойналғаннан кейін жазған дәптерім жоғалып кетіп еді. Биыл кітапты қолыма түсіріп, түзетіп жаздым. Ескі қолжазбасы қолында бар кісілерден ол күйінде ойналмауын тілеймін», — деп ескерту жасағаны — бұған дәлел. 1917 жылы 17 желтоқсанда Семей жастарының ойын-сауық кешінде Жүсіпбектің өзі режиссерлық етіп сахнаға дайындауымен оның «Рәбита», «Ескі тәртіппен бала оқыту» атты пьесалары қойылған. Жиырмамыншы жылдар ішінде осы жанрдағы ізденісін жалғастырып, ол «Сылаң қыз» (1922), «Ел қорғаны» (1925), «Шернияз» (1926) сияқты пьесалар жазған. Бұрынғы пьесаларын жөндеп, бастырған («Мансапқорлар» (1922, «Рәбиға» (1926), «Қанапия-Шәрбану» (1925).

Жүсіпбек пьесалары, негізінен, өз дәуірінің ең маңызды әлеуметтік мәселелерін көтеруге, оларды сахна арқылы бейнелеп көрсетуге арналады. Ол феодалдық-патриархалдық салтты, мешеулікті шенейді, елді оқуға, өнер-білімге, қараңғылықтан шығуға үндейді. Әйелдердің бас бостандығын, халықтың азаттығын, теңдігін қорғайды.

«Рәбиға» пьесасында ескі салт бойынша мал берген қойшы шалға тиген Рәбиға деген жас әйелдің тағдыры сөз болады. Әуелі бата бұзудан, ата-ана қарғысынан қорыққан Рәбиға тағдырына мойынсұнып бақса да, шалының о жар мінезіне (әр нәрсені сылтау қылып әрі қызғанып, жас әйелді ұра береді) шыдай алмай, одан кетуге мәжбүр болады. Ескі салт қосақтаған шалдан өз басына бостандық алып кетіп бара жатып, ол: «Кел, қазақтың күң қыздары, қол ұстасып, бостандық тұрмысқа жетейік!» — деген ұран тастайды.

Осы тектес идеяның анықтығы Жүсіпбектің басқа пьесаларында да байқалады. «Қанапия—Шәрбануда» жаңа заманның теңді қалып қосылған екі жасы сахна соңында «Жасасын теңдік!» деп шығады. «Шерниязда» пьеса уақиғасы сахна сыртында мылтық атылып, революцияның болғанын хабарлаумен бітеді. Бұлардың бәрі көп жылдар үстем тап пен

отаршылдықтың екі жақты қанауында болып келген халықтың: «Өзгеріс, бостандық, теңдік!» деген ұранмен басталған жаңа өмірін қуаттау идеясынан туады.

«Ел қорғаны» пьесасында сол кездегі қараңғы қазақ ауылына өкіл боп барып, саяси жағдайды, жаңа өкімет көзқарасын оқыған азамат түсіндіреді. Ол төңкерістің жайын, «ақтар» мен «қызылдардың» кім екенін, «ақтарға» қарсы елді қорғайтын жасақ ұйымдастыру қажеттігін айтады. Елді өзін-өзі қорғау ісіне жұмылдырады. Бұл да шығарманың ашық идеясы. Революция дәуіріндегі әр қилы пікір, ой таластарын саралай келе, жазушы оқығанның аузымен оларға баға береді.

Бұл шығармаларда идея көбінесе үгіттік үлгіде ашылатыны да байқалмай қалмайды. Жазушы оны дәуір талабы есебінде қояды. Қараңғы қауымға жаңалықты сахна арқылы жеткізуді көздейді.

Жүсіпбектің пьесалары идеялық мазмұнының байлығымен ғана емес, драмалық тартыстың өткірлігімен, характер жасаудағы ізденістерінің әрқилылығымен ерекшеленеді. Ол тартысқа негіз етіп әлеуметтік қайшылықты алады. Сол қайшылықты күрестерде әр қилы топ өкілдерінің ұстанған бағытын анықтап, образдарды даралауға ұмтылады.

Б.Құндақбаев Жүсіпбек пьесаларының басқа драматургтердің еңбектеріне ұқсамайтын ерекшелігі есебінде психологиялық толғанысты ашудың өзгеше жолына назар аударады. «Оның барлық пьесалары шымылдығының ашылуы жеке кейіпкерлердің психологиялық толғанысынан бастау алады. «Рабиғада» оқиға өзімен-өзі іштей арпалысып отырған Рабиғаның монологінен басталса, «Ел қорғанында» Оқығанның әңгімесінен, «Қанапия— Шәрбануда» Шәрбанудың шешесі Үмсынайдың уайымға толы үрейлі монологінен, «Мансапқорларда» болыс сайлануды армандаған Мүсілімнің айла-тәсілінен, ішкі жоспарынан басталады. Осылай басты кейіпкердің сөзінен немесе монологтерінен басталған пьесаның әрекеті ширақ, кейіпкерлері барлық, оқиғалардың түйінін шешіп, соның тізгінін пьесаның аяғына дейін (аталған мақала, 21-бет) ұстап отырады».

Жүсіпбек пьесаларындағы адам сезімінің ішкі иіріміне, оның нәзік қылдарын баса білген шеберлігіне көңіл аудара қарасақ, Б.Құндақбаев байқаған жазушы ерекшелігі туралы ойлардың шындығына көзің жетеді.